

Лірична театралізована програма "Скіфія золота"

Щодня під час екскурсій в Музеї історичних коштовностей України можна дістати вичерпну та науково обгрунтовану інформацію щодо історії, культури, зокрема, ювелірного мистецтва, племен і народів, які мешкали на теренах сучасної України, починаючи з III тис. до н.е. Екскурсовод розповість і про особливості ювелірних технік та стилів, і про синкретичний характер творчості давніх тореєтів, про звичаї та вірування народів, специфічні обряди та традиції, вдало вплете в розповідь легенди та бувальщини. Звісно, наші екскурсоводи професійно здійснюють і диференційований підхід в залежності від віку, фаху, готовності сприйняття інформації певних груп відвідувачів. Але, так чи інакше, звичайні екскурсії обмежені рамками часу та рекомендованим обсягом необхідної, обов'язкової інформації. В планових екскурсіях бракує місця чудовим поетичним рядкам, які мали б значно збагатити текстовий матеріал і підсилити емоційне враження від експозиції. Також ми не маємо можливості щодня демонструвати унікальні документальні фільми, хоча це, певно, викликало б зацікавлення. Адже більшість наших відвідувачів навіть не мають уявлення, який шлях проходять унікальні старожитності перш, ніж, уже реставровані та відчищені, займуть своє місце у вітринах музею. Тож, відвідувачам було б цікаво побачити, як відбуваються розкопки, як розгадуються чергові таємниці давнини, і безперечно, особливий інтерес викликав би момент знахідки славнозвісної пекторалі.

Модернізувати екскурсію, створити щось незвичайне, нестандартне, відступити від стереотипів дозволеного та затвердженого спало на думку, мабуть, особливо тоді, коли не вдавалося в рамках звичайної екскурсії довести, що мова йде не просто про майстерно оброблений тисячоліття тому коштовний метал, йдеться про унікальні сакральні речі, наповнені особливою енергією. Надзвичайно важливо переконати, що це золото, яке захищало, дарувало плідючість, надавало сили, мужності, непереможності його власникам; це золото, в якому закарбовано особливі священні ритуали; це ювелірно досконалі речі, з якими пов'язані долі, вірування та сподівання людей, що жили понад дві з половиною тисячі років тому. Нажаль, збудити ту саму надзвичайну емоцію, щоб у серці тьохнуло, щоб мурахи по шкірі, а то, може, й слюза в оці, заважає такий необхідний в звичайній екскурсії фактаж — цифри, дати, місце та час знахідки, особливості технік та стилів і таке інше.

Нагода зламати схему, вийти за рамки дозволеного видалась наприкінці 2005 року, коли Міністерство культури Франції та Міжнародна Рада музеїв звернулася до нас з пропозицією підтримати акцію “Музейна ніч”, що вдруге проводилась в рамках святкування Міжнародного Дня музеїв.

Тему обрали, не вагаючись, — “Скіфія золота”. Адже в МІКУ зібрана найбагатша, найунікальніша колекція скіфського золота, що принесла музею світову славу. Ми вирішили створити поетично-театралізоване дійство, тому не стали називати нашу програму екскурсією. Ми назвали її мандрівкою в таємничий та загадковий скіфський світ, з його зовсім іншими, не нашими, вимірами та уявленнями. Ця віртуальна подорож мала бути пронизана основною ідеєю, що якнайкраще втілилася в словах археолога та поета Б. М. Мозолевського про пектораль: “в ній “відобразилась душа цілого народу, його світосприйняття”. Ми сприйняли це висловлювання дещо ширше — не тільки в пекторалі, але й у всіх витворах, які ми хочемо презентувати по-новому, з іншим акцентом.

Отже, метою програми ми поставили, насамперед, популяризацію музею та заохочення відвідувачів шляхом емоційного впливу на їхню свідомість.

Захід, розрахований на широке коло слухачів, мав сприяти підтриманню іміджу музею та зростанню кількості відвідувачів, особливо, молоді.

Розповіді захоплено та натхненно про свій легендарний народ, показати загадковий скіфський світ зсередини мала представниця давнього племені в довгій червоній сукні, розшитій “золотими” пластинами, зі стрілою в руках, яка б замінила звичну указку.

Мабуть, то був правильний шлях, бо доля нам усміхалася — з’явилися спонсори чи, краще сказати, меценати. Вони не давали грошей, але дарували свій талант, свій час і натхнення, нічого не вимагаючи натомість. Студентки інституту декоративно-прикладного мистецтва та дизайну ім. М. Бойчука змоделивали, відтворивши оригінальний скіфський крій, та зшили чудові костюми. Дівчата використали тканини, колір та структура яких відповідали уподобанням стародавніх народів; розшили сукні пластинами — коціями тих, що їх використовували скіфи. Тож, як наслідок, ми мали вбрання багатой скіф’янки високого соціального статусу, костюм юнака, заможної селянки та войовничої амазонки.

Для оформлення фойє надала свої роботи З. О. Васіна — член Спільки художників України, відома дослідниця історії вбрання, яке носили на землях сучасної України з давніх давен; авторка фундаментального дослідження “Український літопис вбрання”.

Аби створити особливий настрій у наших відвідувачів, ми підібрали відповідну музику та чудові поетичні рядки Б. Мозолецького, Л. Костенко, С. Тельнюка. Написала також вірші для нашої програми завідувача сектором науково-просвітницької роботи МІКУ Олефіренко Л. П. — людина, яка 40 років свого життя віддала музейній справі. Майстерно прочитав ліричні твори заслужений артист України Гриб В. П.

Реставратори музею натхненно попрацювали над створенням ритону, який мав бути задіяний у другій частині програми, та стріли, що мала замінити указку в руці екскурсовода-скіф'янки.

За допомогою науково-технічного відділу НМІУ ми змонтували унікальні кадри документального фільму про Б. М. Мозолецького та розкопки Товстої Могили. За задумом перш ніж милуватися пектораллю, представленою у вітрині, відвідувачі мали стати свідками того моменту знахідки, тих найперших хвилин, коли пектораль знову побачила сонячне світло після 2,5 тисяч років забуття.

20 травня 2006 року о 20 годині в музеї історичних коштовностей України погасло світло та запалали свічки... Повітря сповнилося таємничості та очікуванням дива... Відвідувачі зібралися в фойє і, здається, затамували подих, коли з темряви зі свічкою в руках повільною величною ходою вийшла представниця давнього племені в довгій червоній сукні, розшитій золотом...

СЦЕНАРІЙ МАСОВОГО НАУКОВО–ПРОСВІТНЬОГО ЗАХОДУ НІЧНОЇ ТЕМАТИЧНОЇ ЕКСКУРСІЇ “СКІФІЯ ЗОЛОТА”

Група збирається в фойє 1-го поверху. Звучить музика, горять свічки. (Музика звучить протягом всього часу екскурсії).

Адміністратор:

Ми раді вітати вас в Музеї історичних коштовностей України, який є літописом української історії в золоті та сріблі з найдавніших часів до сьогодні. Світову славу Музею принесла колекція “скіфського золота”. Тож сьогодні ми пропонуємо вам ексклюзивну програму “Скіфія золота”.

Демонструються по телевізору кадри з науково–популярного фільму про скіфів.

Голос за кадром:

2700 років тому з глибин Азії прийшли на територію Північного Причорномор'я іраномовні кочовики, котрі називалися скіфами. Вони заснували державне об'єднання — Велику Скіфію, що займала майже всю територію сучасної України. Її східні географічні кордони проходили по Дону, західні по Дунаю, північні — по території сучасної Київської області, південні — по гірському Криму. Цю величезну територію заселяли різні народи, над якими скіфи панували на чолі із скіфами царськими. В той же час в Криму, на північному узбережжі Чорного моря, з'явилися елліни, які заснували міста–держави — Ольвія, Тіра, Пантікапей, який згодом став столицею Веспорського царства, Херсонес та інші. Між кочовиками і греками склалися тісні контакти, і саме завдяки грекам — історикам, географам — ми маємо писемні відомості про історію та культуру скіфів.

Неоціненним джерелом для нас є “Історія” Геродота з Галікарнасу. Він зібрав та записав відомості, “аби минулі події з плином часу не забулися, і визначні та подиву гідні діяння як еллінів, так і варварів не лишилися у безвісті...”

В цей час зі свічкою в руках величною ходою з 2-го поверху спускається екскурсовод у скіфському костюмі. Адміністратор представляє екскурсовода:

Сьогодні в образі скіф'янки наш екскурсовод... Вона допоможе вам здійснити віртуальну мандрівку в таємничий скіфський світ, з його зовсім іншими, не нашими, вимірами та уявленнями.

Екскурсовод:

Вітаю вас, шановні гості! Розпочинається наша подорож в світ скіфів, тож прямуйте за мною.

Група разом з екскурсоводом піднімається по сходах на 2-й поверх, звучить музика, на фоні якої у запису звучить вірш Б. Мозолевського “Пролог”:

Життя і смерті спивши щедрий келих,

Усі літа спаливши на вогні, —

Я скіфський цар, лежу в дніпровських Геррах,

І стугонять століття по мені.

Колись цю річку звали Бористеном,

А Скіфією — всі оці краї.

Як пахли по степах тоді нестерпно

Кочівками осінні кураї!...

А гуси знов гелгочуть на озерах,

І пахнуть медом плавні навесні!...

Я скіфський цар, похований у Геррах —

Мій спис і меч, і кінь мій при мені.

Група заходить у аванзал, стає перед монолітами (вони ще затемнені, освітлене тільки панно із зображенням кургану). Екскурсовод починає розповідь:

Тисячі років минуло від часу спорудження поховальних комплексів скіфських вождів — курганів — своєрідних українських пірамід. Вони так злилися зі степовим пейзажем, що тепер без них важко уявити степ. (Указку спрямовано на панно із зображенням кургану). Місячної ночі і погожої днини, у зливи й заметіль стоять вони величними пам’ятниками тим, хто спорудив їх.

Поховальний обряд скіфів описав батько історії Геродот.

“Коли у скіфів помирає цар, 40 днів його забальзамоване тіло возять по території підвладних племен. Жителі кожного краю проявляють свою жалобу за померлим: вони відрізають шматок свого вуха, роздряпують лоб та ніс, проколюють стрілами ліву руку. Після об’їзду всіх країв жалобна процесія прибуває у Герри, до царських могил. Там тіло небіжчика опускають у підготовлену гробницю. Поруч з царем ховають слуг, приносять у жертву тварин, а також кладуть речі, які можуть знадобитися небіжчику в потойбічному світі (адже за скіфськими уявленнями потойбічне життя подібне земному). По тому всі разом насипають над гробницею великий горб, при чому намагаються зробити його якомога вище”. На вершині кургану встановлюють кам’яну фігуру, що сим-

волізує воїна першопредка та охоронця спокою небіжчика (*показує на копію "баби"*).

Так було поховано скіфського царя та його дружину і дитину в кургані Товста Могила на сучасній Дніпропетровщині (*Освітлюються моноліти*). Чоловіче поховання виявилось пограбованим ще у давнину, а от жіноче та дитяче, на щастя, збереглися не пошкодженими. Ви бачите, з якими почеснями були поховані скіфська цариця і царевич. Усі предмети лежать на тому місці, де були знайдені. Тут і золоті пластини, які прикрашали одяг небіжчиків, і ритуальні посудини, і золоті гривни, браслети, сережки, велика кількість перснів. Всі ці речі, виготовлені з високоякісного золота, підкреслюють високе суспільне становище небіжчиків, які вони мали за життя.

Століттями стояли кургани, зберігаючи численні скарби, невеличку частку яких ви маєте змогу побачити в наших залах.

Екскурсовод запрошує до залу №1. Звучить музика та вірш Л. Костенко (у запису):

*Погасли вогнища стоянок
У землю пішли племена
Забрали в холодні кургани
Сокири, мечі й письмена.
Стъм'яніли браслети і гребні
Розпались намиста разки,
Що їх одягали древні
Смагляві юні жінки.
І келихи срібні, і чаші,
Що йшли по колу колись
Покрилися порохом часу,
І холодом тліну взялись...
Та, може, мені здалося –
І час не все переміг
На чашах тепло збереглося
Тих вуст, що торкалися їх.*

Група підходить до вітрини №15 (Гайманова чаша).

Можливо, і ця чаша ще зберігає тепло вуст скіфського вождя, якого 2400 років тому поховали в кургані, спорудженому на нинішній Запорізькій землі і названому людьми Гайманова Могила. Чаша не випадково опинилась у похованні. Цікаву скіфську традицію описав Геродот.

Звучить у запису:

“Один раз на рік кожен правитель своєї області готує посуд для змішування вина, і його п’ють на банкеті ті скіфи, що вбили ворога (в бою). Хто ж не вбив жодного ворога, не п’є цього вина й сидить осторонь без почестей. Це найбільша ганьба.. А хто вбив дуже багато ворогів, дістає дві чаші й п’є з обох них разом”.

Екскурсовод:

Отже, небіжчик був одним з учасників такого бенкету, і його вшановували як прославленого героя. В пам’ять про цю подію він замовив грецькому майстрові виготовити посудину, яка була б символом його військової доблесті, високого соціального стану і багатства.

Чаша була для скіфів особливим предметом ще й тому, що про неї йдеться в легендах про походження скіфів. За однією з них, першим мешканцем Скіфії була людина на ім’я Таргітай, батьками його вважали Зевса і дочку Борисфена (Дніпра). У Таргітая ж було троє синів — Ліпоксай, Арпоксай і Колоксай. Якось на них з неба впали золоті речі: плуг, ярмо, сокира та чаша. Коли до золота підходили старші брати, воно спалахувало. І тільки молодшому пощастило оволодіти цими предметами. Старші брати погодились віддати все царство Колоксаю. Він став першим царем. А плуг, ярмо, сокира та чаша відтоді стали священними для населення Скіфії.

На корпусі срібної з позолотою чаші — зображення скіфів. Ви бачите, як два бородатих воїни, ймовірно, вожді, ведуть бесіду. Композиція вражає гармонійністю, майстерністю виконання, витонченістю та оригінальністю. Однак знахідка має не тільки мистецьку, але й етнографічну цінність. Адже давній майстер ретельно передав риси обличчя скіфів, деталі озброєння, всі особливості вбрання, прикрашеного вибагливими візерунками.

Переходимо до вітрини №3 (Головні убори з оленем та гірським козлом).

Саме за такими зображеннями, чіткими та надзвичайно реалістичними, ми можемо уявити зовнішній вигляд скіфів, їхній одяг, особливості оздоб.

Свої костюми, головні убори (*показуємо реконструкції головних уборів у вітрині*) і навіть взуття скіфи розшивали золотими пластинами, найчастіше прикрашеними зображеннями тварин: оленів, гірських козлів, хижаків з породи котячих, грифонів — фантастичних істот з тулубом лева, головою та крилами орла. Ці

зображення були глибоко символічними. Їх сприймали як магічні знаки, котрі наділяють людину силою, спритністю, гостротою зору...

Пластини у вигляді оленя та гірського козла — це найдавніші в нашій колекції витвори, виконані у скіфському звіриному стилі. Їм понад 2700 років. Вони прикрашали конусоподібні головні убори молодих незаміжніх скіф'янок.

Жінки, які вже мали дітей, зазвичай носили циліндричні головні убори — так званій, “скіфський калаф”.

Переходимо до вітрини №5 (Сахнівська пластина).

Саме такий убір прикрашала вишукана золота пластина із зображенням унікального сюжету.

В ошатному вбранні на троні сидить скіфська богиня Аргімпаса — богиня кохання та плодючості, покровителька царів. Перед нею на колінах стоїть герой—першопредок Колоксаї, в руках у нього ритуальний посуд для вина (ритон) і скіпетр. Скіфи прирівнювали своїх вождів до богів і вважали можливим “священний шлюб” між богинею та царевичем. Другорядні персонажі — скіф—музикант, побратими, скіф, що здійснює жертвопринесення, — поклоняються богині і своїми діями прославляють ідею плодючості.

Група роздивляється пластину, звучить тиха музика і вірші Л. П. Олефіренка.

*Ось Аргімпаса, непідвладна часу,
Сидить на троні в золотавому вбранні
Поважний скіф вклонивсь до ніг її
І чутно звуки арфи чарівні.
Зібрались скіфи, щоб в обряді поріднитись,
Вином магічним, молитовним причаститись,
Щоб потекла у кожнім з них братерська кров,
Щоб Аргімпаса дарувала їм любов.*

Переходимо до вітрини №6 (Прикраси скіф'янки з Новоселок).

Коштовності, які носили скіфські жінки, були не просто прикрасами, вони мали глибоке сакральне значення. Скіфи вірили в магічну силу золота, і вважали, що його дзвін захищає від злих духів. Саме таке призначення мали золоті скроневі підвіски. До фігурних пластин прикріплені на коротких ланцюжках підвісочки різної форми. Коли жінка рухалася, вони мелодійно дзенькотіли, захищаючи її від злих сил.

Улюблені прикраси скіф'янок — сережки у формі човника, іноді їх оздоблювали ланцюжками з підвісками-качечками. Водоплавні птахи — давні символи плодючості, вони уособлювали поєднання трьох стихій: води, повітря та землі.

Переходимо до вітрин №№7–9. Група стає так, щоб були видні три вітрини.

Ювелірні вироби з коштовних металів полюбляли і чоловіки. Сяйвом золота виблискувало їхнє вбрання, піхви мечів та оббивка сагайдаків, кінське спорядження (*показує прикраси у вітринах №7 — меч, №9 — вузда*).

Воїнів ховали зі зброєю, з якою вони не розлучалися за життя, бо війна для скіфів була повсякденністю. Це був мудрий, волелюбний і, разом з тим, жорстокий народ. Скіфський воїн пив кров першого ворога, якого він убив. Тих, хто ще не мав своєї жертви, не допускали навіть до святкового столу.

Перед вами реконструкція військового спорядження скіфського воїна. Воно складалося з лука, меча, кинджала, списа, дротика, бойової сокири. Особливо скіфи прославилися як вправні лучники, їх лук за далекобійністю, прицільністю і вбивчою силою не мав на той час собі рівних. Лук та стріли зберігалися в спеціальних сумках — горитах.

Підходимо до вітрини №7 (Меч з хут. Шумейко).

Парадну зброю скіфи оздоблювали коштовним металом. Піхви та руків'я меча знатного воїна, який жив 2500 років тому, прикрашено золотими пластинами із зображеннями гірських козлів, пантер. У нижній частині піхов — геометричний орнамент, виконаний у техніці зерні. Такі кульки інколи були меншими за макове зернятко. Кожну зернинку окремо, дуже ретельно й акуратно, давній майстер припаював на виріб. Ви можете уявити, наскільки це складна і копітка робота.

Це може здаватися дивним, але зброю археологи знаходять не тільки в чоловічих, а й у жіночих похованнях.

Відомо з різних джерел, що жінки в скіфському суспільстві брали участь у військових діях (образно кажучи як “легка кавалерія”). Жінок-воїнів умовно називають “амазонками”. За Геродотом, такі жінки “не виходять заміж, доки не вб'ють чоловіка з числа ворогів”. Я знаю, що десь тут неподалік ходить справжня скіфська амазонка. Зараз ви її побачите...

Скіф'янка-екскурсовод кличе амазонку, представляє її, звертає увагу відвідувачів на її вбрання:

Вона дуже мила та привітна, сьогодні налаштована приязно і, присягаюся, ще не вбила жодного чоловіка (з усмішкою). Прийшла вона неозброєна, тож присутні можуть бути спокійні. Носить вона штани, бо їй доводиться їздити верхи, простору сорочку. Але, звісно, як кожна жінка, хоче бути привабливою, тож прикрасила свій одяг гаптуванням.

Переходимо до вітрини №10 (Реконструкція вбрання скіф'янки).

Але, звісно жінки не тільки воювали. В скіфському суспільстві їх також шанували як хранительок домашнього вогнища, родинних устоїв, продовжувачок роду. Високе суспільне становище жінки відбиває її костюм. Він складався з довгої сукні, начільної стрічки, шапки, покривала та шкіряних черевичків. Вбрання скіф'янки розшите численними золотими пластинами, які не тільки робили жінку більш привабливою, але й були своєрідним оберегом від злих сил.

Підходимо до вітрини № 16, екскурсовод запрошує групу стати так, щоб можна було побачити світлові спецефекти — зустріч скіфа та скіф'янки.

Суворі дійсність, тривалі військові походи часто розлучали жінок з їхніми чоловіками. Ї тільки в потойбічному житті ставали вони нерозлучні. Приходить в гості до воїна і наша скіф'янка (*демонстрація ефекту*). Ї скіф прагне бути поруч зі своєю коханою (*демонстрація ефекту*).

А тепер, якщо ви зможете відвести свої зачаровані погляди від цього містичного, дивного явища — загадкового переміщення наших героїв, то побачите за склом унікальний золотий предмет, який ми умовно називаємо “шоломом”. Він пролежав у землі 2400 років.

На поверхні виробу давній майстер зобразив сцену збройного протистояння двох старих бородатих воїнів чотирьом безбородим юнакам.

Це ілюстрація одного з епізодів скіфської історії, який зберігся у вигляді легенди, яку записав Геродот... Протягом 28 років скіфи перебували в країнах Передньої Азії. Там вони воювали, спустошуючи все навколо. А в цей час їхні дружини, не маючи звісток від своїх чоловіків, вступили в шлюбні стосунки з рабами. Від цих шлюбів народилися діти, які з часом захопили владу в Скіфії. Коли скіфи повернулися, вони мусили зі зброєю в руках повертати свою владу. Довгими і безрезультатними були битви, аж доки

скіфи не сховали мечі у піхви і не взяли в руки нагайки. Нащадки рабів, не скорившись зброї, підкорилися батогам. Так проявилася їхня рабська сутність.

Батальну сцену на “шоломі” показано на фоні степового пейзажу. Саме степ був домівкою, колискою та годувальником кочовиків, і саме в Причорноморських степах, за Геродотом, мешкали царські скіфи. Вони залишили монументальні та найбагатші кургани.

Переходимо до 2-го залу, звучить музика (тупіт копит, іржання коней, брязкіт зброї) і запис вірша С. Тельнюка:

*Лебеділо біло-біло,
струнами ридало,
Сиві коні пролітали
сивими рядами.
Пролітали в сиві далі,
у блакитні п'ятьми –
і дзвеніли, і ридали
струни під копит'ями...
Голосами, небесами
напилися далі,
Десь копита оддзвеніли,
одгули печалі.
Тільки хмари, тільки
небо та віків відлуння,
Тільки тирси золотої
тихе дивострунтя.*

Підходимо до вітрин №№4,5 (Огуз).

Майже все своє життя скіфи проводили в сідлі. Кінь був їхнім вірним другом та бойовим товаришем, від його спритності та витривалості часто залежало життя вершника. Тому коней особливо вшановували і щедро оздоблювали їхнє спорядження.

Спеціально вбитих коней в прикрашеній золотом і сріблом вузді (показуємо на прикраси вузди) ховали поруч зі знатним воїном, щоб вони супроводжували небіжчика в потойбічному світі.

На пластинах — декоративних деталях вузди — зображення орлиноголових грифонів, а також сцен боротьби героя з хижакком. Цей сюжет відбиває ідею протиборства світла й темряви, добра і зла.

Прикраси вузди, а також золоті оздоби сідла знайдено в одному з найбільших курганів степової Скіфії. Висота його сягала майже

20 метрів, діаметр більше 100 м. Це був, безумовно, царський курган. Адже саме за розмірами кургану визначають, наскільки високий соціальний статус людини, котра в ньому похована.

Є думка, що це поховання славнозвісного царя Атея, який, як відомо, особливо зворушливо ставився до своїх коней. Їржання для нього було дорожче за звуки флейти. Не дивно, що Атей сам чистив свого коня, з чого дивувалися вкрай зманіжені греки.

Звучить музика і вірш Б. Мозолецького, глядачі роздивляються експонати вітрин №4–5

*А вітер знов полин колише
І сплять віки в глибинах дня,
Як цар Атей во дні колишні
Почищу сам свого коня.
Хай посміхнуться лихослови,
Як міфи еллінські, старі,
Не звуки флейти вухо ловить,—
Їржання кінське на зорі.
Спить грім у тиші кароокій
В траві гніздечка сплять малі,
Як цар Атей, забувши спокій,
Умерти хочу у сідлі.*

Прямуємо до вітрини №2 (Архангельська Слобода).

Про знатність небіжчика свідчать також речі, що супроводжують його в потойбічний світ. На шляхетне походження вказувала гривна — шийна прикраса (*показуємо*).

Цей масивний обруч зроблено з круглого стрижня. Його кінці оформлено зображеннями голови лева, візерунками з тоненької дротинки, заповненими емаллю.

Переходимо до вітрини №1 (Сокирка з зображенням грифона).

Символом царської влади була і сокирка. Пригадаймо, це один з священних предметів, яким заволодів герой — першопредок Колосай.

Руків'я сокирки увінчує голова грифона. Зверніть увагу, який в нього войовничий вигляд, які насторожені очі, як грізно розкрита паща. За однією з легенд, грифони охороняли золото.

На жаль, багато курганів було пограбовано ще в давнину. Але, можливо, саме завдяки містичній силі грифонів, цих загадкових міфічних істот, грабіжникам не вдавалося до кінця довести свою “чорну справу”, бо у похованнях часто відбувалися обвали, які ховали від “мисливців за золотом” значну кількість прикрас.

Переходимо до вітрин №7–8 (Мелітопольський курган, жіноче поховання).

Майже детективна історія трапилася на околиці м. Мелітополя, що в Запорізькій області. Власник одного з приватних будинків, копаючи яму для господарчих потреб, натрапив на довге підземелля, в якому між шматками глини раптом заблищали золоті пластини.

Як, мабуть, жадав господар мати хоча б одного грифона на подвір'ї своєї садиби, аби ніхто й близько не підійшов до цього багатства (*з усмішкою*).

Але сталося інакше. Адже все, що знаходиться в землі, належить державі. Тож незабаром на вулиці Першотравневій розпочали роботу археологи, які на площі лише 1 кв.м. зібрали понад 200 золотих виробів IV ст. до н.е. Жіноче поховання виявилось пограбованим, але завдяки обвалу, що стався ще до приходу грабіжників, збереглося близько 4000 золотих пластин із зображеннями тварин, рослин, міфічних героїв. Деякі з них зроблено за зразками грецьких монет. На деяких прикрасах дуже рідкісні сюжети — сцени боротьби мухи з павуком та собаки з пантерою.

Переходимо до вітрини №9 (Горит).

Коли ж археологи дісталися чоловічого поховання, на них чекало страшенне розчарування. У склепі не було геть нічого. Грабіжники свого часу попрацювали дуже “чисто”. Але іноді в житті варто сподіватися на диво. Так думав і керівник експедиції О. І. Тереножкін...

Звучить у запису:

“Він узяв ножа і про всяк випадок почав штрикати долівку склепу. Робота ця здається нескладною, але рука від неї втомлюється надзвичайно швидко. Удар, удар, ще удар — Олексій Іванович вперто продовжував працювати. І раптом ніж об щось ударився. Поки думка спрацювала, рука механічно зробила ще два удари. Із завмираючим серцем дослідник почав обережно розчищати виявлене місце. То була схованка, в яку поклали парадні речі небіжчика. І серед них — велике золоте окуття горита із сценами про життя давньогрецького героя Ахілла.

Ви, звісно, пам'ятаєте легенду про Ахілла. Тож запрошую вас роздивитись зображення на пластині, яке майстерно виконав грецький горевт.

Група роздивляється зображення, звучить вірш Л. П. Олєфіренко:

*На цим гориті сцени про Ахілла
Про те, як мати рятувала сина
В священних водах Стікса омивала
Безсмертя у житті йому бажала
Ось тут ще зовсім молодий Ахілл
Стріляти вчиться, набирає сил
А тут він вже серед дочок царя
В сімействі Лікомедовім гуля
На Скірос прибуває Одісей
Кладе він меч між золотих речей
Бажає швидше викрити Ахілла,
Щоб жага бою хлопця охопила.
То був його таємний план,
І спрацював задуманий капкан —
Меч обпалив долонь герою,
Відважне серце рветься вже на Трою.*

*Але безсмертним бути не судилось—
Парісова стріла в п'яту встромилась.
Збулась богів пророча сила—
трима Фетіда урну з прахом сина*

Скіфи вірили, що стріли, які зберігаються в гориті з такими зображеннями, будуть смертельними для найславетніших (таких, як Ахілл) воїнів ворожого табору.

Переходимо до вітрин №10–11 (Бердянський курган).

Відомо, що скіфи були непереможними в боях. Ї це пояснюється не тільки їх постійною готовністю до захисту чи нападу, але й культом своєрідних воєнних звичаїв. Безпощадність до ворогів, вірність бойовим друзям — непорушний закон у скіфів. Дружбу скріпляли за обрядом побратимства. Коли два скіфські воїни вирішували стати кровними братами, вони діяли таким чином: в спеціальну посудину у формі рогу — ритон (*показує у вітрині*) наливали вино, потім надрізали стрілами руки і додавали у вино власну кров, змочували в цьому напої зброю, молилися, пили, обнявшись, з одного ритону і після цього вважалися кровними братами, які мають стояти один за одного до останньої краплини крові.

А наша подорож триває, рушаймо далі.

Під час переходу в 3 зал зупиняємо групу в аванзалі. Там біля імпровізованого вогнища сидить літня скіф'янка з онукою, вони про щось бесіднують.

Екскурсовод: Шановні гості, мені здається, тут щось відбувається... Давайте зупинимось та прислухаємося...

Літня скіф'янка розповідає історію про побратимів, яку записав давньогрецький письменник Лукіан з вуст скіфа Токсаріса:

...Пам'ятаю, ще у дитинстві чула я від старого скіфа Токсаріса дивну бувальщину про побратимів... На четвертий день по тому, як Дандаміс і Амізок стали побратимами, на скіфський табір напали великі полчища сарматів. Амізок попав у полон. Коли про це дізнався Дандаміс, він стрибнув у річку і поплив до ворожого берега. Сармати кинулись до нього зі зброєю, але Дандаміс вигукнув: "Зарін!" (золото, викуп), і його відвели до царя. Той запитав юняка, що він має і що готовий віддати за життя свого друга. Дандаміс відповів, що нічого, окрім життя, у нього немає, і готовий він віддати своє за життя побратима. Жорстокий цар відповів: "Життя не треба, але коли хочеш звільнити побратима, віддай лише частину того, що ти пропонуєш — очі". Назад Дандаміс повертався з пустими орбітами, тримаючись за побратима і радісно всміхався...

Екскурсовод:

Ритон, який ви щойно бачили, це той самий ритон, з якого пили Дандаміс і Амізок під час обряду побратимства.

Але на вас ще чекають сюрпризи, тож мандруймо далі.

Заходимо до III залу, підходимо до вітрини №1 (Гера, Апі).

Греки не тільки виготовляли чудові коштовні прикраси на замовлення своїх північних сусідів— кочовиків, але й впливали на їхній спосіб життя. Тож не випадковою є знахідка в скіфському похованні вишуканої підвіски у вигляді голови богині Гери — дружини Зевса, покровительки шлюбу та сім'ї. Її головний убір оздоблено рослинним візерунком з найтоншої золотої дротинки. Намисто зроблено з дрібної зерні. В центрі — букраній — зображення голови бика, саме він є символом богині.

А поруч — скіфська богиня Апі — змієнога та рукокрила. Скіфи її вважали своєю праматір'ю. За еллінською легендою, Апі та Геракл мали трьох синів. Залишаючи дружину з дітьми заради звершення своїх чергових великих подвигів, Геракл заповідає: “Хай царем на цих землях стане той з моїх синів, хто зможе натягнути мій лук та підперезатися моїм поясом.” Впорався з цим завданням молодший син. Звали його Скіф, від нього започаткувався царський рід, а все плем'я стало зватися скіфами.

Переходимо до вітрини №4 (Гюнівська пластина, меч з Великої Білозерки).

Скіфського царя, який полює на оленя, зображено на золотій ажурній пластині, що прикрашала голову коня.

Мотиви священного полювання відомі з міфології індоіранських народів, до яких належали і скіфи. Чудова легенда про полювання героя на оленя збереглася в осетинському епосі. А саме осетин вважають нащадками скіфів. Так, герой Сослан (він асоціюється зі скіфським Колоксаєм) кілька днів намагався вполювати золотішого оленя. Але щоразу, коли герой прицілювався, стріли розліталися врізнібіч. Якось чарівний олень заманив Сослана в палац, де жили сім братів—велетнів. Вони хотіли вбити юнака, але його врятував олень, який перетворився на чарівну дівчину — доньку Сонця. Складні випробування та майже нездійсненні завдання чекали на героя, аби він довів, що гідний бути її чоловіком. Всі труднощі з честю здолав Сослан, і все завершилось щасливим шлюбом.

Пластина є, безперечно, шедевром скіфського ювелірного мистецтва.

Міфологічні уявлення скіфів знайшли відображення і в золотих оздобах піхов меча, які майстерно виконав грецький торевт.

Парадну зброю прикрашали золотими пластинами з рельєфними малюнками, аби закодувати її магічними знаками, які б надавали воїну мужність, силу, удачу, нездоланність. На основному фризі піхов — сцена шматування: грифон, лев та пантери полюють на оленя. Такі оздоби меча спонукали власника зброї бути таким сильним та спритним, жорстоким та немилосердним, як хижаки. Ворог мав бути схожим на оленя — слабким та безпорадним в порівнянні з нападниками. Бокова лопать — у вигляді голови вепра. Вепр символізував бога грому та перемоги Вератрагну. Тож воїни часто замовляли саме такі прикраси зброї, аби бути нездоланими в бою.

Переходимо до вітрини №6 (Дикий кабан з Хоминої Могили).

Бога перемоги символізувало і це скульптурне зображення вепра. Фігурка була ручкою дерев'яної чаші, з якої пив на святковому бенкеті воїн, що здолав багато ворогів.

Мініатюрна золота скульптурка дикого кабана вражає майстерністю виконання. Всі деталі — тулуб, ноги, срібні ікла — зроблені окремо. Тулуб спаяний з двох половинок, шерсть нанесена дуже вправно різцем.

Цікава історія його знахідки. Як уже було сказано, кургани

грабували. Але й в пограбованих могилах археологам інколи траплялися чудові знахідки. Дослідник одного з курганів з гумором розповідав, як грабіжники підсунули археологам “свиню” — і в прямому, і в переносному значенні. В переносному — бо вони винесли геть усе з поховання. А в прямому — “підклали” оцю скульптурку, що зараз перед вами. Мабуть, її випадково загубили грабіжники.

І справді, археологічні розкопки, ці дивовижні “подорожі у часі”, часто сповнені несподіванок та сюрпризів.

Переходимо до вітрин №7–8 (Товста Могила).

Найвизначнішими стали розкопки кургану “Товста могила”, що відбулися в 1971 році біля м. Орджонікідзе в Дніпропетровській області під керівництвом Б. М. Мозолевського — археолога та поета, людини надзвичайно обдарованої, фанатично відданої своїй справі, людини, закоханої в Україну і в історію своєї землі. Тепло його рук зберігають знахідки. Частину з них представлено в цих вітринах (№7–9). Це речі, які завдяки наполегливій праці, а інколи завдяки містичному передбаченню Бориса Миколайовича, прийшли до нас з глибин віків, з-під товщі курганів

Переходимо до вітрини №9.

На екрані, що закриває вітрину з пектораллю, демонструється у відеозапису змонтовані фрагменти з фільму про Б. Мозолевського та розкопки Товстої Могили: згадки археологів, фотографії Мозолевського, розкопки, знахідка пекторалі.

Потім піднімається екран, і перед групою з'являється пектораль. Екскурсовод розповідає про пектораль:

Перед вами — перлина нашої колекції, унікальна знахідка ХХ століття, царська золота нагрудна прикраса — пектораль. Вона виготовлена із золота високого гатунку, її вага 1 кг 148 гр. Але, насамперед, вона має історичну, культурну, мистецьку цінність. Як казав Борис Миколайович Мозолевський, в ній, мов у краплині роси, відзеркалюється душа цілого народу, його світосприйняття.

Місяцеподібне поле пекторалі поділяється на три яруси. Верхній символізує світ народження та життя, земне буття скіфів. В сценах верхнього фризу показано підготовку до Нового року. Адже Новий рік скіфи, як і більшість давніх народів, відзначали навесні — в березні. Це час пробудження природи, час, коли з'являється приплід у тварин. Ви бачите корову з телям, козу з козеням, кобилу з лошам. В центрі композиції — царі-жерці, які шиють ритуальний одяг з овечої шкіри для свята. Нижній ярус сим-

волізує світ смерті, що знайшов відображення в сценах шматування тварин. Придивіться: жах застиг в очах коней, яких роздирають міфічні істоти грифони; неминуча загибель для оленя та кабана, на яких напали лев та пантера.

Але життя і смерть завжди поруч, тому на пекторалі верхній та нижній яруси об'єднує суцільний середній. Він символізує древо життя. На ньому зображено квіти, трави, фігури пташок.

На пекторалі вміщено 48 фігурок людей, тварин, пташок і, навіть, комах. Кожна з них відлита окремо за восковою моделлю, а потім допрацьована настільки ретельно, що можна помітити найдрібніші деталі: вираз очей скіфів, голку та нитку, якими вони шийють, кожен м'яз, кожную пір'їну у пташок.

За технічними та художніми якостями пектораль не має аналогів у світі, тому її назвали знахідкою XX століття. Оригінал пекторалі не вивозять з країни, він зберігається в нашому музеї, і ви маєте унікальну нагоду бачити на власні очі неперевершений шедевр античного мистецтва IV ст. до н.е. — період розквіту Великої Скіфії.

Звучить музика. Група роздивляється пектораль, екскурсовод згодом промовляє:

1000 років іраномовні скіфи мешкали на теренах сучасної України. Такого довголіття не знало ім'я жодного стародавнього народу, що жив на території нашої Батьківщини. Вітер історії і нині проносить його над степами, де ще й досі височать загадкові “українські піраміди”, приховуючи золотосяйні скарби скіфських володарів. Як знати, може в одному з курганів ще й досі спочиває майбутня знахідка XXI століття.

На цій мажорній ноті попрощаємося зі скіфами — лицарями степів. Наша екскурсія закінчилась, але не завершується наша програма. Зараз ви зможете відчути себе знатними скіфами, дати клятву вірності один одному і випити з ритону вино, налите з грецької амфори; відчути себе археологами і знайти скіфську схованку зі “справжнім” скарбом; зробити унікальні фото на згадку про вашу подорож в таємничий та загадковий скіфський світ.

Відвідувачі вертаються на 1-й поверх у вестибюль, де вони візьмуть участь у різних за бажанням заходах.

Закінчилась мандрівка, відгоріли свічки... Повертаючись з далекої Скіфії у сьогодні, відвідувачі, немов виходять з гіпнотичного трансу... На них ще чекають розваги: пошуки скіфської схо-

ванки зі скарбом, участь в ритуалі братання, фотографування в скіфських костюмах.

Ці заходи справді мали успіх — відвідувачі охоче включалися в гру, радіючи, немов діти, можливості відчутти себе знатним скіфом чи археологом.

Ми були схвильовані та задоволені, бо досягли мети — байдужих серед наших гостей не було, і, здається, ми відчували калатання їхніх сердець... Ми дійсно зробили те, чого прагнули. Загальне враження відвідувачів було позитивне. Один з них, трохи хвилюючись, мовив: “Чесно кажучи, я багато експозицій бачив по всьому світу. Але ваша програма — одна з тих, що найбільше мене вразила”. Трохи задумався: “Ні, все ж таки найбільш вразила”. І ще додав: “Коли б в Америці була пектораль, там би стояла черга з бажаючих бути спонсорами музею.” То була оцінка, на яку ми і сподівалися.

Тепер лишається чекати на спонсорів, які вишикуються в чергу, та на нових відвідувачів, охочих до надзвичайних вражень.